

Psykososiaalisesti vammaisten ja kehitysvammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien kunnioittaminen on velvoite, jota ei ole vielä täysin ymmärretty

STRASBOURG 24.8.2017

Yksi maakohtaisessa työssäni useimmin esiin ottamiani aiheita ovat vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet. Toistuvimpia kysymyksiä ovat olleet oikeus yhteisössä elämiseen ja laitoshoidosta luopumiseen, oikeus oikeudelliseen kelpoisuuteen ja oikeus osallistavaan koulutukseen. Tässä työssä on keskitytty suurelta osin psykososiaalisesti vammaisten ja kehitysvammaisten henkilöiden oikeuksiin, sillä he kuuluvat yhteiskunnan heikoimmassa asemassa oleviin ja syrjäytyneimpiin jäseniin.

Vuonna 2006 tehty YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (jäljempänä ”vammaisyleissopimus”) on kaikilla näillä aloilla erittäin arvokas väline. Sillä saadaan aikaan ajattelutavan muutos vammaisia henkilöitä koskevissa asenteissa ja toimintamalleissa, mitä ilman heidän oikeuksiaan ei voida suojata tehokkaasti. Tämä ajattelutavan muutos sisältää siirtymisen vammaisuuden lääketieteellisestä mallista sosiaaliseen malliin. Se tarkoittaa, että vammaisia henkilöitä pidetään aktiivisina *subjekteina*, joilla on yhdenvertaiset oikeudet, jotka pystyvät tekemään omat päätöksensä ja jotka osallistuvat yhteiskuntien toimintaan, sen sijaan, että heitä pidettäisiin hyväntekeväisyyden ja lääketieteellisen hoidon *objekteina*.

On rohkaisevaa, että valtava enemmistö Euroopan neuvoston jäsenvaltioista (lukuun ottamatta Irlantia ja Monacoa) sekä EU ovat ratifioineet vammaisyleissopimuksen ja että monet valtiot ovat myös ratifioineet sen valinnaisen pöytäkirjan, jonka nojalla perustetaan yksilövalitusmekanismi yleissopimuksen väitettyjen rikkomusten käsittelyä varten. Näiden kysymysten tutkiminen käytännössä viiden vuoden ajan on kuitenkin saanut minut vakuuttumaan siitä, että monilla Euroopan neuvoston jäsenvaltioilla on vielä paljon tehtävää ennen kuin niissä todella sisäistetään vammaisyleissopimuksen ratifioinnilla vahvistettu ajattelutavan muutos. Yleisesti maat ovat edellä mainituilla aloilla ensisijaisesti pyrkineet mukauttamaan olemassa olevia järjestelmiä, jotka ovat pohjimmiltaan vammaisyleissopimuksen vastaisia, sen sijaan, että kyseiset järjestelmät uudistettaisiin perusteellisesti. Yhteiskunnissamme näytetään edelleen katsovan, että joidenkin ihmisten on parempi olla laitoksissa tai että joillakin ihmisillä vain on liikaa rajoitteita, jotta he voisivat tehdä omaan elämäänsä vaikuttavia valintoja tai saada kunnollista opetusta vammattomien ihmisten rinnalla. Tästä asenteesta on päästävä eroon, jotta saadaan aikaan tarvittava muutos.

Oikeus yhteisössä elämiseen ja laitoshoidosta luopumiseen

Vammaisyleissopimuksen 19. artiklassa säädetään, että vammaisilla henkilöillä on oikeus ”elää yhteisössä, jossa heillä on muiden kanssa yhdenvertaiset valinnanmahdollisuudet”. Siinä myös edellytetään, että valtiot tekevät vammaisille henkilöille helpommaksi nauttia tästä oikeudesta täysimääräisesti sekä helpottavat heidän täysimääräistä osallisuuttaan ja osallistumistaan yhteisöön.

Vammaisten henkilöiden erityislaitokset ovat tämän oikeuden räikeimpiä rikkomuksia: niissä on suuri riski laiminlyönteihin, väkivaltaan ja hyväksikäyttöön, kuten korostin Bulgariaa ja Romaniaa koskevassa työssäni, ja niihin myös piilotetaan vammaiset henkilöt muilta ihmisiltä, mikä vahvistaa heitä kohtaan olemassa olevia yhteiskunnallisia ennakkoluuloja. Olen lakkaamatta kehottanut Euroopan neuvoston jäsenvaltioita lopettamaan uudet sijoitukset laitoksiin ja laatimaan siirtymäsuunnitelmia, joiden avulla laitoksista voidaan asteittain siirtyä yhteisöperustaisia palveluita hyödyntäviin järjestelyihin. Euroopassa on kuitenkin edelleen suuria erillislaitoksia. Joissakin Euroopan maissa nykyisiä laitoksia kunnostetaan edelleen tai jopa rakennetaan uusia – joskus tämä on tehty EU:n rakennerahastojen avulla, kuten Bulgarian, Liettuan, Romanian ja Unkarin raporteista käy ilmi. Myös säästötoimenpiteet voivat jäädyttää tai kumota laitoshoidosta luopumista koskevat toimenpiteet. Näin on käynyt Espanjassa, jossa talousarviolikkaukset ovat vaikuttaneet huomattavasti yhteisöperustaisten palvelujen tarjoamiseen.

Joissakin maissa yhteisöperustaisten palvelujen tarjonnassa on saatu aikaan vaatimatonta edistystä, mutta laitoshoidosta luopumista koskeva prosessi on ollut erittäin hidasta, ja siinä on koettu monia takaiskuja. Tämän osalta olen havainnut huolestuttavan suuntauksen, joka liittyy suurten laitosten korvaamiseen pienemmillä. Olen maininnut tästä Bulgariaa, Tanskaa ja Unkaria koskevissa raporteissani. Aineelliset olosuhteet voivat olla joissakin näistä laitoksista erittäin hyvät, mutta niissä ei taata oman elämän hallintaa eikä tarkoituksenmukaista yhteyttä yhteisöön ja ulkomaailmaan, kuten vammaisyleissopimuksen 19. artiklassa edellytetään.

Oikeudellinen kelpoisuus

Oman elämän hallinta on vammaisyleissopimuksen ytimessä, ja juuri siitä oikeudellista kelpoisuutta koskevissa järjestelmissämme on kyse. Monilta ihmisiltä on viety oikeudellinen kelpoisuus kehitysvamman tai psykososiaalisen vamman perusteella. Samalla heiltä on viety perusoikeus päätösten tekemiseen. Nykyistä edistymisen puutetta tällä alalla voidaan suurelta osin selittää henkisellä vastustuksella, josta ovat vastuussa sekä päätöksentekijät että lainoppineet ja terveydenhuoltoalan ammatinharjoittajat.

Olen maakäynneilläni havainnut, että suuressa osassa Euroopan valtioita, muun muassa Romaniassa, Tanskassa ja Unkarissa, on lakeja, joissa säädetään päätösten tekemisestä toisen puolesta. Niitä ovat muun muassa kokonaisvaltaiset holhousjärjestelmät, joissa kyseessä

olevilta henkilöiltä viedään vapaus tehdä päätöksiä kaikista oman elämänsä tärkeistä asioista, joita ovat muun muassa oikeus saada perhe (avioliitto- ja vanhempainoikeudet), henkilökohtainen koskemattomuus (muun muassa suostumus terveydenhoitoon), sopimusasiat ja oikeus työhön. Tämän osalta erityisen huolestuttavaa on äänioikeuden automaattinen poistaminen kokonaan holhoukseen asetetuilta henkilöiltä tietyissä maissa. Siten rikotaan räikeästi vammaisyleissopimusta sekä Euroopan neuvoston ministerikomitean vuoden 2011 suositusta vammaisten henkilöiden osallistumisesta poliittiseen ja julkiseen elämään.

Lisäksi henkilön oikeudelliseen kelpoisuuteen puuttuviin menettelyihin ei usein liity asianmukaisia menettelytakeita, tai jos kyseisiä takeita on saatavilla, niitä ei sovelleta. Esimerkiksi kansallisessa lainsäädännössä ei säädetä henkilön oikeudesta tulla kuulluksi ennen holhoukseen asettamista, tai oikeus voidaan jättää ottamatta huomioon käytännössä. Tietyissä järjestelmissä ei myöskään tarkasteta automaattisesti ja määräaikaisesti oikeudellisen kelpoisuuden poistamista koskevia päätöksiä, tai niissä ei ole asianmukaisia suojalausekkeita holhoojien eturistiriitojen tai epäasianmukaisen vaikutusvallan tai hyväksikäytön osalta.

Joissakin maissa on havaittavissa myönteistä edistymistä, kuten Itävallassa ja Suomessa, joissa on käynnistetty muutamia lupaavia pilottihankkeita tuetusta päätöksenteosta. Muissa maissa, kuten Tšekissä ja Latviassa, on puolestaan poistettu ensimmäisenä kokonaisvaltainen holhous. Liettua taas on edistynyt myönteisesti poistamalla mahdollisuuden julistaa henkilö ”kykenemättömäksi” kaikilla elämän aloilla. Lopullisena päämääränä on kuitenkin oltava kaiken toisen henkilön puolesta tehtävän päätöksenteon asteittainen poistaminen kaikissa jäsenvaltioissa ja sen korvaaminen tuetun päätöksenteon järjestelmillä, joissa kunnioitetaan henkilön itsemääräämisoikeutta, tahtoa ja mieltymyksiä ja jotka ovat kaikkien vammaisten henkilöiden käytettävissä, kuten vammaisyleissopimuksen 12. artiklassa selkeästi säädetään.

Tahdonvastainen sijoittaminen ja hoito

Toinen arkaluontoinen ja ongelmallinen kysymys liittyy tiiviisti oikeudellista kelpoisuutta ja yhteisössä elämistä koskeviin oikeuksiin. Siinä on kyse tahdonvastaisesta sijoittamisesta, pakkohoidosta ja kahlitsemisvälineiden käytöstä psykiatriassa. Olen kohdannut maakäynneilläni monia kyseenalaisia käytäntöjä, muun muassa Ranskassa useita pakkosijoituksia sairaalaan ja Norjassa pakottamisen käyttöä koskevan pitkäaikaisen ongelman.

Tämä synkkä kuva perustuu lähtökohtaan, jonka mukaan mielenterveysongelmaisten henkilöiden tahdonvastainen sijoittaminen on väistämätön välttämättömyys, koska he aiheuttavat vaaraa itselleen ja muille. Olen toistuvasti korostanut, että painopistettä on siirrettävä siihen, miten pakottamista voidaan ensinnäkin välttää, ja siihen, miten henkilöä voidaan tukea parhaiten terveydenhoitopäätösten tekemisessä. Valtioissa on kuitenkin keskitytty pikemminkin laatimaan oikeudellisia takeita ja valvontamalleja, jotka eivät usein toimi käytännössä (esimerkiksi Romaniassa huomasi, että olemassa olevista takeista huolimatta kyseessä olevilla henkilöillä ei ollut tosiasiallisesti käytössä oikeussuojakeinoja, eikä heillä ollut mahdollisuutta käyttää oikeuttaan henkilökohtaiseen kuulemiseen). Juuri tämän vuoksi ilmaisin kielteisen mielipiteeni Euroopan neuvostossa parhaillaan käynnissä olevista suunnitelmista laatia oikeudellinen väline (Oviedon yleissopimuksen lisäpöytäkirjana), jonka tarkoituksena on suojata sellaisten henkilöiden ihmisoikeuksia ja ihmisarvoa, ”joilla on mielenterveydenhäiriö”, tahdonvastaisen sijoittamisen ja tahdonvastaisen hoidon osalta tarkistamalla sovellettavien oikeudellisten takeiden tehokkuus.

Vammaisuuden olemassaolon käyttäminen tahdonvastaisen rajoittamisen perustana on mielivaltaisen vapaudenriiston lisäksi myös vammaisuuteen perustuvaa syrjintää, joka rikkoo YK:n vammaisyleissopimuksen 14. artiklan 1 kohdan b alakohtaa, jonka mukaan ”vammaisuuden olemassaolo [ei] missään tapauksessa oikeuta vapaudenriistoon”, sekä vammaisyleissopimuksen 25. artiklaa, jossa säädetään, että ”vammaisilla henkilöillä on oikeus parhaaseen mahdolliseen terveyden tasoon ilman syrjintää vammaisuuden perusteella”.

Olen pannut myönteisinä merkille useita hyviä käytäntöjä, jotka osoittavat, että pakottamiselle on vaihtoehtoja. Niitä ovat muun muassa Suomen akuuttia psykoosia koskeva avoimen dialogin toimintamalli, jossa potilas otetaan mukaan kaikkiin hoitopäätöksiin ja jonka onnistumisaste vaikuttaa olevan erittäin korkea. Kehotan jäsenvaltioita hakemaan inspiraatiota näistä hyvistä esimerkeistä ja uudistamaan mielenterveydenhoitojärjestelmiään, jotta pakkokäytäntöjen käyttöä psykiatriassa voidaan vähentää jyrkästi ja poistaa ne asteittain. Tahdonvastaiset sijoitukset suljettuihin laitoksiin – myös yhteiskunnallisiin hoitokoteihin – olisi rajoitettava henkeä uhkaaviin hätätilanteisiin ja niitä olisi käytettävä viimeisenä keinona. Niiden olisi aina myös perustuttava puolueettomiin ja syrjimättömiin perusteisiin, joita ei ole nimenomaisesti tarkoitettu vammaisille henkilöille.

Osallistava koulutus

Vammaisten henkilöiden koulutus on toinen alue, jolla jäsenvaltiot ovat edelleen kaukana vammaisyleissopimuksen 24. artiklan vaatimusten täyttämisestä. Artiklan mukaan valtioiden on varmistettava osallistava koulutusjärjestelmä kaikilla tasoilla.

Erillisopetuksella ei vastata vammaisten lasten oikeuteen laadukkaaseen koulutukseen yhdenvertaisten mahdollisuuksien pohjalta, koska sille ovat usein ominaisia vähäiset odotukset, heikkolaatuinen opetus ja huonommat aineelliset olot. Sillä myös vahvistetaan vammaisten lasten syrjäytymistä myöhemmissä elämänvaiheissa ja annetaan sille hyväksyntä, muun muassa heidän työmarkkinoille pääsynsä osalta (koska erityisopetuksessa oppilaille ei tavallisesti anneta todistusta opintojen päätteeksi). Heidän vammattomille ikätovereilleen, opettajille ja muille yhteisön jäsenille erillisopetus puolestaan tarkoittaa jäämistä vaille ihmiselämän moninaisuuden tuntemista ja olennaisia elämäntaitoja.

Oma työni osoittaa, että erillisopetus on edelleen vakiokäytäntö monissa jäsenvaltioissa. Belgiassa ja Tšekissä monet vammaiset lapset erotetaan edelleen erityiskouluihin, ja mahdollisuudet yleisopetukseen integrointiin ovat pieniä. Ranskassa puolestaan lähes 80 prosenttia autistisista lapsista ei pääse yleisopetukseen. Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea on toistuvasti katsonut tämän tilanteen olevan vastoin Euroopan sosiaalista peruskirjaa sen järjestökantelujen järjestelmän puitteissa tekemissä päätöksissä. Sellaisissakin maissa kuin Espanja, jossa osallisuusaste oli korkea, säästötoimenpiteet ovat johtaneet olemassa olevien yksilöllisten tukien perumiseen. Joissakin tapauksissa maat puolestaan näyttävät olevan halukkaita hyväksymään erottamisen jossakin muodossa nimeämällä koulutuksen erillismuodot helpommin hyväksyttävällä tavalla (kuten ”erityisopetus” Alankomaissa) tai jopa osallistavaksi koulutukseksi (esimerkiksi Romaniassa ”osallistavat koulutuskeskukset”). Opetusviranomaiset perustelevat näitä puutteita usein esteettömyyden varmistamista tai yksilöllisen tuen tarjoamista koskevien resurssien puutteella. Resurssien puutetta ei pitäisi kuitenkaan koskaan käyttää tekosyynä vammaisille lapsille tarjottavalle vaatimukset alittavalle tai erilliselle koulutukselle.

Tie eteenpäin

Kuten edellä olevista esimerkeistä nähdään, Euroopan neuvoston jäsenvaltiot eivät ole vielä täysin sisäistäneet vammaisyleissopimuksen edellyttämää ajattelutavan muutosta. Ilman tätä muutosta hyvää tarkoittavilla toimintamalleillakin vain jatketaan eristystä itsenäisen elämän tukemisen sijasta. Jäsenvaltioiden olisi oltava edelläkävijöitä ja uudistettava perusteellisesti

järjestelmät, jotka eivät pohjimmiltaan vastaa vammaisyleissopimusta, eikä vain pyrittävä mukauttamaan niitä. Niiden pitäisi tehostaa lainsäädäntönsä uudistamista koskevia toimia, jotta vammaisyleissopimuksen kanssa yhteensopimattomat käytännöt voidaan poistaa, ja tukea niitä kokonaisvaltaisilla ja vakailta toimintasuunnitelmillä. Päätöksentekijöiden pitäisi ennen kaikkea noudattaa tunnuslausetta ”Ei mitään meistä ilman meitä!”, joka on vammaisyleissopimusta ohjaava asenne, takaamalla vammaisten henkilöiden aktiivisen osallistumisen heidän elämäänsä perusteellisesti vaikuttavien toimintalinjojen laatimiseen.

Nils Muižnieks

Lähdeluettelo

- [Ihmisoikeusvaltuutetun verkkosivusto vammaisista henkilöistä](#)
- [Keskusteluasiakirja vammaisten henkilöiden oikeudesta elää itsenäisesti ja osallistua yhteisöön, julkaistu 13. maaliskuuta 2012](#)
- [Keskusteluasiakirja kehitysvammaisten ja psykososiaalisesti vammaisten henkilöiden oikeudesta oikeudelliseen kelpoisuuteen, julkaistu 20. helmikuuta 2012](#)
- [Keskusteluasiakirja ihmisoikeuksista ja vammaisuudesta, julkaistu 20. lokakuuta 2008](#)
- [Ihmisoikeuksia koskeva lausunto osallistavasta koulutuksesta, julkaistu 5. toukokuuta 2015.](#)
- [Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun kommentit työasiakirjaan kehitysvammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojelusta tahdonvastaisen sijoittamisen ja tahdonvastaisen hoidon osalta, julkaistu 9. marraskuuta 2015](#)
- [Euroopan neuvoston vammaisstrategia 2017–2023](#)
- [Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tiedote vammaisista henkilöistä ja Euroopan ihmisoikeussopimuksesta](#)
- [Ministerikomitean suositus CM/Rec\(2011\)14 jäsenvaltioille vammaisten henkilöiden osallistumisesta poliittiseen ja julkiseen elämään, hyväksytty 16. marraskuuta 2011](#)
- [Suositus CM/Rec\(99\)4 toimintakyvyttömiä aikuisten oikeudellista suojausta koskevista periaatteista, hyväksytty 23. helmikuuta 1999.](#)
- [YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja valinnainen pöytäkirja](#)
- [Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitean järjestökantelujen järjestelmän puitteissa tehty päätös](#)